

নরশব্দরূপম্, তস্য সৰ্ববিভক্তিণাম্ অৰ্থঃ চ (নরশব্দৰূপ, ও তাৰ সকলবিভক্তিগুণিৰ অৰ্থ)

বিভক্তি:	একবচনম্	দ্বিবচনম্	বহুবচনম্
প্রথমা	নরঃ একজন মানুষ	নরৌ দুইজন মানুষ	নরাঃ বহুজন মানুষ
দ্বিতীয়া	নরম্ একজন মানুষ কে	নরৌ দুইজন মানুষ কে	নরান্ বহুজন মানুষ কে
তৃতীয়া	নরেণ একজন মানুষের দ্বারা	নরাভ্যাম্ দুইজন মানুষের দ্বারা	নরৈঃ বহুজন মানুষের দ্বারা
চতুর্থী	নরায় একজনমানুষের জন্য	নরাভ্যাম্ দুইজনমানুষের জন্য	নরেভ্যঃ বহুজনমানুষের জন্য
পञ्চমী	নরাত্ একজন মানুষের থেকে	নরাভ্যাম্ দুইজন মানুষের থেকে	নরেভ্যঃ বহুজন মানুষের থেকে
ষষ্ঠী	নরস্য একজন মানুষের	নরयोঃ দুইজন মানুষের	নরাণাম্ বহুজন মানুষের
সप्तমী	নরে একজন মানুষের মধ্যে	নরयोঃ দুইজন মানুষের মধ্যে	নরেषু বহুজন মানুষের মধ্যে
সम्बोधনম্	নর ওহে একজন মানুষ	নরৌ ওহে দুইজন মানুষ	নরাঃ ওহে বহুজন মানুষ

ফলশব্দরূপম্, তস্য সৰ্ববিভক্তিণাম্ অৰ্থঃ চ (ফলশব্দৰূপ, ও তাৰ সকলবিভক্তিগুণিৰ অৰ্থ)

বিভক্তি:	একবচনম্	দ্বিবচনম্	বহুবচনম্
প্রথমা	ফলম্ একটি ফল	ফলে দুইটি ফল	ফলানি বহু ফল
দ্বিতীয়া	ফলম্ একটি ফল কে	ফলে দুইটি ফল কে	ফলানি বহু ফল কে
তৃতীয়া	ফলেন একটি ফলের দ্বারা	ফলাভ্যাম্ দুইটি ফলের দ্বারা	ফলৈঃ বহু ফলের দ্বারা
চতুর্থী	ফলায় একটি ফলের জন্য	ফলাভ্যাম্ দুইটি ফলের জন্য	ফলেভ্যঃ বহু ফলের জন্য
পञ्चमী	ফলাত্ একটি ফল থেকে	ফলাভ্যাম্ দুইটি ফল থেকে	ফলেভ্যঃ বহু ফল থেকে
ষষ্ঠী	ফলস্য একটি ফলের	ফलयोঃ দুইটি ফলের	ফলানাম্ বহু ফলের
सप्तमী	ফলে একটি ফলের মধ্যে	ফलयोঃ দুইটি ফলের মধ্যে	ফলেषু বহু ফলের মধ্যে

सम्बोधनम्	फल ওহে একটি ফল	ফলে ওহে দুইটি ফল	ফলানি ওহে বহু ফল
-----------	-------------------	---------------------	---------------------

भू-धातुरूपम्, तस्य सर्वविभक्तीनाम् अर्थः च (ভূ-ধাতুরূপ, ও তার সকলবিভক্তিগুলির অর্থ)

लट् (বর্তমান কাল)

विभक्तिः	प्रथमपुरुषः (म.पू/उ.पू छाड़ा बाकि सब)	मध्यमपुरुषः (तुमि/तोमरा)	उत्तमपुरुषः (आमि/आमरा)
एकवचनम्	भवति একটি/একজন হয়	भवसि তুমি হয়/হও	भवामि আমি হই
द्विवचनम्	भवतः দুটি/দুইজন হয়	भवथः তোমরা দুইজন হয়/হও	भवामः আমরা দুইজন হই
बहुवचनम्	भवन्ति বহু/বহুজন হয়	भवथ তোমরা বহুজন হয়/হও	भवामः আমরা হই

लोट् (आदेश, अनुज्ञा, अनुरोध)

विभक्तिः	प्रथमपुरुषः (म.पू/उ.पू छाड़ा बाकि सब)	मध्यमपुरुषः (तुमि/तोमरा)	उत्तमपुरुषः (आमि/आमरा)
एकवचनम्	भवतु একটি/একজন হও	भव তুমি হও	भवानि আমি হও
द्विवचनम्	भवताम् দুটি/দুইজন হও	भवतम् তোমরা দুইজন হও	भवाम আমরা দুইজন হও
बहुवचनम्	भवन्तु বহু/বহুজন হও	भवत তোমরা বহুজন হও	भवाम আমরা হও

लङ् (अतीत काल)

विभक्ति:	प्रथमपुरुषः (म.पु/उ.पु छाड़ा बाकि सब)	मध्यमपुरुषः (तुमि/तेमरा)	उत्तमपुरुषः (आमि/आमरा)
एकवचनम्	अभवत् एकটি/एकजन হয়েছিল	अभवः तुमि হয়েছিলে	अभवाम् आमि হয়েছিলাম
द्विवचनम्	अभवताम् दुটি/दुइजन হয়েছিল	अभवतम् तेमरा दुइजन হয়েছিলे	अभवाव आमरा दुइजन হয়েছিলाम
बहुवचनम्	अभवन् बह/बहजन হয়েছিল	अभवत तेमरा बहजन হয়েছিলे	अभवाम आमरा হয়েছিলाम

विधिलिङ् (उचित्यार्थे)

विभक्ति:	प्रथमपुरुषः (म.पु/उ.पु छाड़ा बाकि सब)	मध्यमपुरुषः (तुमि/तेमरा)	उत्तमपुरुषः (आमि/आमरा)
एकवचनम्	भवेत् एकটি/एकजन हওয়া উচিত	भवेः तुमि हওয়া উচিত	भवेयम् आमि हওয়া উচিত
द्विवचनम्	भवेताम् दुটি/दुइजन हওয়া উচিত	भवेतम् तेमरा दुइजन हওয়া উচিত	भवेव आमरा दुइजन हওয়া উচিত
बहुवचनम्	भवेयुः बह/बहजन हওয়া উচিত	भवेत तेमरा बहजन हওয়া উচিত	भवेम आमरा हওয়া उचित

लृट् (भविष्यत् काल)

विभक्ति:	प्रथमपुरुषः (म.पु/उ.पु छाड़ा बाकि सब)	मध्यमपुरुषः (तुमि/तेमरा)	उत्तमपुरुषः (आमि/आमरा)
एकवचनम्	भविष्यति एकটি/एकजन हवे	भविष्यसि तुमि हवे	भविष्यमि आमि हव
द्विवचनम्	भविष्यतः दुটি/दुइजन हवे	भविष्यथः तेमरा दुइजन हवे	भविष्यावः आमरा दुइजन हव
बहुवचनम्	भविष्यन्ति बह/बहजन हवे	भविष्यथ तेमरा बहजन हवे	भविष्यामः आमरा हव

*** সংস্কৃত বাক্য রচনার ক্ষেত্রে শব্দ ও ধাতুর মধ্যে সামঞ্জস্য বজায় রাখতে হবে অবশ্যই, অর্থাৎ শব্দ ও ধাতুর মধ্যে সঠিক বিভক্তি ও বচন ব্যবহার করতে হবে। নাহলে বাক্য ভুল হয়ে যাবে।

**বাক্যে যে স্বতন্ত্র ভাবে থাকে তা কর্তা হয়। এই কর্তা যে পুরুষ ও যে বচন হবে ক্রিয়াপদ কেও সেই পুরুষ ও বচন অনুযায়ী নির্বাচন করতে হবে। যেমন –

মানুষটি হয় (১টি মানুষ+প্রথম পুরুষ) – নর: भवति।

মানুষ দুটি হয় (২টি মানুষ+ প্রথম পুরুষ) – नरौ भवतः

মানুষগুলি হয় (দুই এর অধিক মানুষ + প্রথমপুরুষ) – नराः भवन्ति

আমি হই (১জন আমি + উত্তম পুরুষ) – अहम् भवामि।

विभक्ति:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	नरः একজন মানুষ	नरौ দুইজন মানুষ	नराः বহুজন মানুষ
	त्वम् তুমি	युवाम् তোমরা দুইজন	यूयम् তোমরা বহুজন
	अहम् আমি	आवाम् আমরা দুইজন	वयम् আমরা বহুজন

विभक्ति:	प्रथमपुरुषः (म.पु/उ.पु छाड़ा बाकि सब)	मध्यमपुरुषः (तुमि/तेमरा)	उत्तमपुरुषः (आमि/आमरा)
एकवचनम्	भवति একটি/একজন হয়	भवसि তুমি হয়/হও	भवामि আমি হই
द्विवचनम्	भवतः দুটি/দুইজন হয়	भवथः তোমরা দুইজন হয়/হও	भवावः আমরা দুইজন হই
बहुवचनम्	भवन्ति বহু/বহুজন হয়	भवथ তোমরা বহুজন হয়/হও	भवामः আমরা হই

১. সূর্যের কিরণ হয়।
২. বালকদের পাঠ হয়।
৩. সমুদ্রের তরঙ্গ যাচ্ছে।
৪. প্রদীপের আলো হয়।
৫. বৃক্ষে পক্ষীদের বাস হয়।
৬. রাজার উদ্দেশ্যে
৭. দশরথ রামের বাবা হয়।
৮. হরিণগুলি।
৯. পাণ্ডবেরা।
১০. বৃক্ষগুলি।